

Изследвания на пола, академичен феминизъм и изследвания на мъжествеността

Резюме

Проблематиката на пола е една от големите теми в съвременните социални науки. Темата за половете като цяло е едни от най-поляризиращите проблематики в науките фокусиращи се върху човека и социалните феномени. Макар изследванията фокусиращи се върху жените да набира голяма популярност, през последните години не отсъстват и такива, имащи за фокус мъжествеността. В текста ще резюмирам някои от основните изследвания и насоки по темата. Ще обърна внимание и на теорията на Конел за типовете мъжественост и концепцията и за хегемонна мъжественост.

Abstract

Gender is one of the major topics in modern social sciences. The topic of gender in general is one of the most polarizing issues in the field of study of people and social phenomena. Although research focusing on women is gaining in popularity, in recent years there have been more and more focusing on masculinity. In the text I will summarize some of the main research and guidelines on the topic. I will also pay attention to Connell's theory of the types of masculinity and the concept of hegemonic masculinity.

Ключови думи: мъжественост, феминизъм, изследвания на пола

Key words: masculinity, feminism, gender studies

Настоящият текст има за цел да обобщи подходите в изследванията на пола. Макар фокус на научните ми интереси да са мъжете, е невъзможно те да бъдат разглеждани без да се вземе предвид големият обем от академична литература, засягаща и двата пола. Към изследването на мъжествеността и женствеността (masculinity and femininity studies) имат интерес редица науки: психология, социология, етнология, антропология, философия, биология, право, криминалистика и др.

За начало е добре да дефинираме термина *мъжественост*. Терминът мъжественост е натоварен с много значения, но може да бъде свързан с контекстуалната дефиниция на това какво означава да бъдеш мъж, включително модели на поведение, свързани с мястото

на мъжа в даден набор от родови роли и отношения. Неизменно при изследванията на мъжествеността е споменаването и на отношенията ѝ с другите полове. Мъжествеността не е характерна единствено за мъжете, тя се отнася до положението на мъжете в полов ред – както в отношенията им с жените, така и в тези към другите мъже, но освен за мъжете, тя може да бъде характерна и за жени (Connel 1995).

Изследванията на мъжествеността и на половете като цяло са едни от най-поляризиращите изследвания в социалните науки. Отношенията между половете и разликите в тях са тема, към която често се изразяват силни позиции и гледните точки се разминават в много от случаите. Със засилването на феминизма през XX век се появяват редица изследвания, фокусиращи се върху жените и женствеността, но много често място в тях намират и мъжете. Изследването на единия пол е рядко възможно без обръщането на внимание и на другия. През същия период, макар и по-малко, не отсъстват и изследвания, имащи за свой обект мъжествеността и мъжете.

Още през 70-те години в изследванията на жените (women's studies) се обосновава, че познанието за жените е невъзможно без изследването на отношенията им с мъжете, без социалните и културните значения на това да бъдеш жена или да бъдеш мъж. Джендър се утвърди като аналитична категория наред с класа и раса (Scott 1986: 1053-1075). Възгледът, че джендър е една от централните оси, около които е организиран социалният живот, и призма, през която хората разбират своя опит, е в основата на изследванията на мъжете и мъжественостите (Лулева 2018: 590-591).

Зараждане на изследванията на мъжествеността.

Първите социални изследвания на мъжествеността се фокусират върху мъжката полова роля (male sex role). Най-ранните изследвания, засягащи темата са от края на XIX век и са фокусирани върху половите различия между мъжете и жените. За съжаление фокусът на тези изследвания е върху биологичните разлики между мъжете и жените, например отказването на жени да започнат висше образование се обяснява с нелепото и обидно твърдение, че женският ум е твърде крехък, за да понесе тежката академична работа и след това ще възпрепятства способностите им на домакини. Именно нелепостта на тези шовинистки твърдения стимулира част от първото поколение жени изследователи

да ги оборят (Rosenberg 1982, Connel 1995). След провеждането на редица изследвания на разликата в психологическите различия между половете се открива, че те или отсъстват, или са незначително малки. Значително по-големи са обаче различията в социалната сфера в този период, като неравните доходи, неравенство в отговорностите по отглеждането на децата и др. Тези различия ще привлекат интереса на редица изследователи в средата на XIX век. Интересът към социалната роля на половете ще се изгради в нова вълна от изследвания на „половите роли“ (sex roles). Те позволяват удобен начин за свързване на идеята за позициите в социалната структура с идеята за културни норми. Този тип изследвания на половите роли ще предизвика интереса на редица антрополози, психолози и социолози, и до края на 50те години на XX век ще се превърне в едно от големите направления на социалните науки (Connel 1995: 22).

Начало на изследванията за мъжеството (Психология и психоанализа)

Началото на изследването на мъжествеността с научно обосновани методи се поставя в началото на XX век в изследванията на Зигмунд Фройд (1905). Това е една от основните теми, към които той проявява интерес. Едно от най-значимите изследвания на Фройд е за „Едиповия комплекс“ и разглежда желанието на средното дете към единия родител, и омразата към другия. При момчетата това се изразява в „Едиповата криза“: съревнование с бащата и страх от кастрация. Тези случаи са най-видими в двете изследвания (case studies) „Little Hans“ и „Rat Man“ (1909). Друга негова революционна идея е свързана с хомосексуалността, като той предлага тезата, че всеки индивид е бисексуален и в него има различно силно изразени мъжественост и женственост.

Най-пълното наблюдение на Фройд е поместено в неговото изследване „Мъжът вълк“ (Wolf Man case study) (Froid 1918). Обектът на изследването е Сергей Панкежеф. Фройд научил за ирационалния му страх от животни, който се простирал до ужас дори от безобидни насекоми и вярвал, че може да идентифицира травмите, довели до този страх на пациента. В изследването си Фройд брилянтно използва клиничните методи на психоанализата като разглежда слой след слой от емоциите на обекта на изследването си. Обръща внимание на „пре-Едиповата нарцистична мъжественост“, която се разграничава от „Едиповия комплекс“. Изследването става пример за следващите поколения

изследователи на мъжествеността. Приносът на Фройд към бъдещите изследвания на пола е в изследването му като комплексен емпиричен проблем и разбирането, че женствеността е неизменна част от мъжествеността.

Психологията продължава да обръща внимание на проблема с мъжествеността и история ѝ е богата на примери, които я разглеждат. След разрива между Карл Юнг и Фройд, Юнг обръща особено внимание на въпросите свързани с пола. Юнг разглежда присъствието на женственост в мъжете, но за разлика от Фройд той не фокусира вниманието си върху репресираната женственост в мъжете, а по-скоро смята, че между двете има баланс. Въвежда термина анима, с който се характеризира женствеността у мъжете. За разлика от Фройд обаче, в по-късните си текстове Юнг се доближава до езотериката.

Друг съвременник на Фройд и Юнг изследвал пола е австрийският психолог Алфред Адлер. Адлер предлага друг поглед върху опозицията мъжественост-женственост, като фокус на неговите изследвания са децата от двата пола. Той разглежда слабата позиция, в която се намират те спрямо родителите си. Тази позиция на слабост развива според него в ранна възраст тяхната женственост, както и поражда в тях съмнения в способностите им да развият своята мъжественост. Често този детски проблем се пренася и в зрелите им години. Опозицията между покорството към родителите и личната независимост представлява борбата между мъжественост и женственост в младия индивид, а балансът между двете е основен в изграждането на възрастния индивид. Негов е и примерът за свързването на мъжествеността и насилието (Адлер 1992).

Изследвания на половете роли (Sex roles)

Изследванията на половете роли се фокусират върху група от фактори, които определят мъжествеността и женствеността, а именно какво ни прави мъже и жени. Тези изследвания разглеждат двете полови роли мъжката и женската като независими субекти във всеки културен контекст, а фокусът е най-често върху различията между тях. Ранните изследвания на половете роли ги разглеждат като добре дефинирани и намират хармония в тях. Границите според тогавашните изследователи са твърдо дефинирани и фокусът на изследванията е върху тези различия между половете. Промяната настъпва през 70те

години на XX век, заедно с бума на феминизма. В следствие на него изследванията на половите роли нарастват стремглаво, като се наблюдава и огромен растеж на академичния феминизъм. В тези изследвания фокусът най-често е върху жените и репресираната позиция, която те заемат. Изследванията на половите роли се превръщат в политически инструмент, дефиниращ проблема и предлагащ решения.

През този период изследванията на мъжествеността я разглеждат като полова роля, подлежаща на социална промяна и нуждаеща се от нея. Мъжете обикновено се представят като доминиращи, агресивни и стоици, докато жените се разглеждат като топли, възпитателни, съдействащи и чувствителни (Hesselbart 1981: 570-575). Дефинирани са две противопоставящи се полови роли – мъжествеността, характеризираща се с насилието и женствеността, със своята грижовност. Започва да се обсъжда и нужда от промяна и коригиране на проявите на мъжествеността. Промените, които се предлагат са в семейната среда и училището, използвайки като инструмент масовите медии. Негативните черти на мъжествеността се представят като един обществен неприятел, който трябва да бъде заличен.

Тази картина на мъжката полова роля поражда противоречия. В този период голямата част от изследванията се фокусира именно в женската критика към мъжествеността. Изключение е изследването на американския психолог Джосеф Плек, който разглежда различията между традиционните и съвременните мъжки полови роли (Pleck 1976). Изследването му върху властовите отношения на мъжете към жените и към другите мъже е друго значимо изследване от периода (Pleck 1977). Освен на властовите отношения към жените, в това изследване се обръща внимание и на властовата йерархия между самите мъже, като са разгледани отношенията към хомосексуалните мъже и чернокожите. Това изследване за пръв път започва да разглежда разликите в мъжественостите. Не всяка мъжественост може да бъде наместена в рамките, зададени от теорията за половите роли.

Няколко години по-късно Плек ще поднесе и една от най-сериозните критики върху теорията на половите роли (Pleck 1981). В неговата книга „Мита за мъжеството” Плек идентифицира компонентите на „парадигмата на мъжките полови роли“, която е в

основата на предходните изследвания по темата и отбелязва многобройни случаи на явно погрешно представяне на данни. В своята книга той поднася значителна критика към половата теория и предлага преразглеждане на твърденията, че мъжествеността се характеризира основно с мъжката агресия.

Джудит Бътлър и философския поглед над пола

От философията излиза друго тълкуване на пола и разграничаването между пол и сексуалност. Преди четвърт век философката Джудит Бътлър (1990) призова обществото да създаде „проблеми с пола“, като наруши бинарния възглед за пола и сексуалността. Тя твърди, че сексуалността, вместо да бъде основно качество, произтичащо от биологичния пол, или присъща идентичност, е акт, който израства и се подсилва от обществените норми. По този начин Бътлър избягва политиката за идентичност в полза на нов коалиционен феминизъм, който критикува основата на идентичността и пола. Тя оспорва предположенията за разликата, която често се прави между пола и сексуалността, според която полът е биологичен, докато сексуалността е изградена културно. Бътлър твърди, че това фалшиво разграничение въвежда разделение във феминизма.

Социална теория на пола

Едно от най-значимите изследвания на мъжествеността е на австралийския социолог Равин Конел в книгата му „Мъжествености“ (Connell 1995). Социалната теория за пола на Connell се фокусира върху отношенията на властта между мъжете и жените, а също и между различни групи мъже. Според нея полът е структуриран релационно и йерархично и се състои от множество от разнообразни мъжествености и женствености. Според Конел мъжествеността се конструира чрез двойно отношение: към женствеността и към другите мъжествености. Това е разбиране на мъжествеността като определен социокултурен образец, набор от поведенчески практики, които могат да се реализират не само от мъже. Друг негов принос е дефинирането на различните типове мъжествености: хегемонна, комплицитна, подчинена и маргинализирана. Особено внимание той обръща

на хегемонната мъжественост. Социалната теория на Connell подчертава, че полът е фундаментално релационен и твърди, че хегемонната мъжественост не може да се дефинира като набор от психологически черти или предварително определени характеристики (Connell 1995). Хегемонната мъжественост съществува само по отношение на подчинените и мъжествености.

Макар приносите на Конел за развитието на изследванията на мъжествеността да са безспорни, към него е отправена и критика. Дефиницията за хегемонната мъжественост разглежда само един възможен тип, като не отчита възможностите за хегемонна мъжественост, нехарактеризиращи се с доминантните ѝ форми (Howson 2005).

Типове мъжественост:

Хегемонна мъжественост:

Хегемонна мъжественост е най-популярният аспект на теорията на Connell и той пръв я дефинира като процес на легитимация на патриархата, характеризиращ се чрез своята доминираща позиция и поставянето на жените в подчинена позиция. Това е мъжествеността, която е най-силно видима и заема най-високата позицията в йерархията с другите мъжествености, като нейната позиция често зависи от локалната обстановка и социалния контекст. Хегемонната мъжественост се дефинира не само с господство над жените, но и над подчинените мъжествености. Мъжете притежаващи този тип мъжественост са малко на брой, но те изграждат еталона за доминираща мъжественост за другите. Често към тази група се причисляват спортисти, хора изградили собствен успешен бизнес или у нас, в някои региони, участниците от силовите структури от 90те години. Тя се характеризира с различни форми на власт, а в някои случаи е затвърдена с различни форми на насилие. Винаги хегемонната мъжественост има за образец признат авторитетен мъж, като често другите не отговарят на идеала, който той задава. Хегемонната мъжественост стъпва на стереотипи за това какви трябва да бъдат мъжете: силни, неемоционални, агресивни, осигуряващи семейството си и имащи ограничено участие в домакинските задачи (Monaghan & Robertson 2012). За хегемонната мъжественост образът на бащата се характеризира с неговата авторитарност, дистанцираност и емоционална отдалеченост (Miller 2011). Хегемонната мъжественост

може да бъде опасна за нейния носител, тъй като може да има само разрушителни качества, които са опасни за здравето на мъжете (Kupers 2005). „Хегемонията се осъществява по-скоро чрез произвеждането на примери, образци, символи на мъжественост, които имат авторитет, независимо, че повечето мъже и момчета не ги осъществяват на практика.” (Лулева 2008: 2).

Комплицитна (съучастническа) мъжественост

Милър (Miller 2011) дава следната дефиниция за комплицитната мъжественост: „Мъжете притежаващи комплицитна мъжественост са тези, които не оспорват водещата социална позиция на притежаващите хегемонна мъжественост. Те не се борят за промени, но и не репресират жените и другите мъже”. Според нея това са мъжете, които отричат съществуването на неравенство или други проблеми между половете, или просто предпочитат да не се поставя под въпрос начинът, по който отношенията между половете обикновено се подреждат.

Подчинена мъжественост

В общата рамка съществуват отношения на господство и подчинение между половете, но и между самите мъже. Пример за такива мъже са тези, които са положили съзнателни усилия да се разграничат с хегемонната мъжественост или такива, чийто външен вид не съответства на стандартите за хегемонна мъжественост. Това са мъжете, които излизат от представите за хегемонна мъжественост, а често техните характеристики са в пълна нейна противоположност. Най-често разглеждания в литературата пример е доминирането на хетеросексуалните мъже и подчинението на хомосексуалните мъже. От гледна точка на хегемонните мъжествености, хомосексуалността лесно се свързва с женствеността и следователно се счита за по-ниска. Други фактори, свързани с женствеността могат да бъдат силната проява на емоционалност, както и извършването на домакинска работа, а дори и липсата на интерес към даден спорт.

Маргинализирана мъжественост

Маргинализираните мъжествености са тези, които се категоризират като различни, въз основа на класа, етническа принадлежност или статус (Haywood, Johansson 2017: 1-19). Те могат да показват и да се стремят към различна по тип мъжественост от хегемонната в определени контексти, но в крайна сметка винаги се сравняват с хегемонните норми и образи, и се опитват да ги достигнат. Нейни носители са мъжете, които се разглеждат като маргинални в редица области на обществото. В някои случаи тази маргинализирана мъжественост може да бъде следствие на етнически, религиозни или поколенчески несъответствия с хегемонната мъжественост.

Протестна мъжественост

Протестната мъжественост е типична за мъже, стремящи се към същите претенции за власт на типичната хегемонна мъжественост, но нямащи икономическия ресурс или институционалната власт да я достигнат. В съвременното много от характеристиките на даден тип хегемонна мъжественост могат да бъдат свързани с финансовите възможности на индивида. Фокус на тези изследвания най-често са мъже от работническата класа. Уокър ще разграничи два типа протестна мъжественост (Walker 2006: 5-22): „Аномична протестна мъжественост“ – неуправляван и разрушителен вид мъжественост по отношенията си към другите и „Дисциплинирана протестна мъжественост“ – продукт на интензивен социален контрол и функции за повишаване на солидарността между мъжете от работническата класа.

Грижовна мъжественост

Най-новата концепция, свързана с мъжествеността е тази за „грижовната мъжественост“ (Elliott 2015: 240). Грижовните мъжествености са мъжки идентичности, които отхвърлят хегемонната мъжественост и свързаните с нея черти, и възприемат грижата за другите като конструираща тяхната мъжественост. Те споделят задълженията

на жените в домакинската работа и грижите в отглеждането на децата. Именно „бащите домакини” са в центъра на изследванията, имащи за фокус грижовната мъжественост, както и противоположностите между концепциите за мъжа, „който носи хляба в семейството”, характерна за хегемонната мъжественост и „мъжа домакия” (Hunter 2017). Бащинството е друга причина за сблъсък в представите за нея в хегемонната мъжественост. Пример за този тип мъжественост е активното бащинство (Лулева 2018: 595). Като друг пример за грижовна мъжественост можем да разгледаме и мъжете, грижещи се за своите възрастни родители, макар в този случай различията с хегемонната мъжественост да не са толкова видими.

Изследвания на пола у нас.

Изследвания на феминизма в България

Макар зародил се на Запад, интересът към феминизма и изследванията на половете не липсва и при редица български изследователи. Темата за методологическите проблеми на историята на жените е изследвана от Красимира Даскалова. Тя проследява зараждането на женското движение в България още от времето на Османската империя (Даскалова 2012). Отношенията между социалистическата държава и феминизма (Даскалова 2011) са друга тема, която е засегната от нея. Анализ на различията между феминизма в западна и източна Европа срещнах в статията на Корнелия Славова (Славова 1999: 38-53). Тя разглежда разминаванията между западния феминизъм и разбиранията за феминизма в периода на първите години след прехода към демокрация у нас. Жената от Втория свят (Източна Европа) се поставя в противоречие на представите на западните изследователи, които разглеждат два основни типа – жени от първия свят, образовани и борещи се за своята независимост, и такива от третия свят, необразовани и репресирани. За жените от Източна Европа до скоро са съществували съвсем други разбирания, провокирани от марксизма „съюз и равенство с мъжете срещу други източници на подтисничество“ – било то властта на империализма, или на тоталитаризма (Славова 1999: 41). На ролята на жената в социалистическото общество и семейство обръща внимание Ина Пачаманова (Пачаманова 2010: 61-85), (Пачаманова 2015). Представянето на половете в

социалистическата преса и идеала за женственост са тема, изследвана от Анелия Касабова (Касабова 2004, 2005). Изследване на брачния пазар през социализма с методите на автобиографичния подход засяга Анна Лулева, на база на теренно изследване в с. Говедарци, Самоковско (2001). Авторката разглежда различията между жената в традиционното общество и „новата социалистическа жена“. В текста се показва как социалистическата държава се проваля да постигне равенство между половете, не поради традиционните задръжки, а поради неравномерното третиране половете и представянето на майчинството като изпълнение на „дълг“ към родината. Лулева обръща внимание на конфликта между социалистическата идеология и женския въпрос (2003). Самата идея за женски въпрос влиза в опозиция с грешното разбиране, че със социалистическата революция женският проблем е решен. Като пример за противоречията по женския въпрос Лулева дава майчинството. Тя изтъква отношението на държавата към функцията на майчинството, сравнявайки т. нар. публична патриархалност с ценностите на традиционното патриархално общество. С темата за жените през социализма се занимават още редица изследователи: Яна Янчева (2011: 166-189); Надя Велчева (2011: 122-142); Илияна Марчева (2011: 203-222); Ренета Рошкева (2011: 243-256).

Антроположката от Университета в Пенсилвания Кристен Годси също проявява интерес към жените в Източния блок и по-специално в България. Провежда теренни проучвания по българското Черноморие, засягащи промените в поминъка и ролята, която заемат жените в сферата на туризма (Ghodsee 2005) и в Родопите или по-точно в град Мадан (Ghodsee 2010) и селата около него. В нейните изследвания, освен жените, място намират и мъжете. Тя обръща внимание на миньорите в град Мадан. През периода на социализма тези мъже са възхвалявани като ядрото на работническата класа, едновременно работещи престижна и добре платена работа. Годси ни показва тези мъже след продажбата и затварянето на мините, в които са работили, в една ситуация на безработица и тотална социална трансформация, професионалната реализация при тях е по-трудна от тази при жените. Тази трансформация на мъжете Кристен Годси нарича „джендър катаклизъм“. Подобни наблюдения за мъжете в Румъния има и Дейвид Кидекел

(Кидекел 2010). На източна Европа и България Годси обръща внимание и в своя подкаст¹. Друг значим труд по темата е книгата ѝ „Втори свят, втори пол“ (2019).

В своето изследване върху футболните запаянковци Кремена Йорданова (2014) обръща внимание на „дамите на стадиона“ участници в една преобладаваща мъжка субгрупа, в която женствеността често е прикривана.

Изследвания за мъжествеността

Изследването на Анна Лулева (2018) върху типовете мъжествености и теорията на мъжествеността в постсоциалистическа България е един от най-изчерпателните текстове по темата за мъжественото. Авторът обръща особено внимание на грижовната мъжественост. Друго значимо изследване на Лулева е „Мъжественостите на прехода. Криза или преоткриване на патриархата“ (2008). В него тя разглежда патриархата като отличителен белег на балканските култури и анализира промяната в представите за доминантна мъжественост от Възраждането, през социализма, стигайки до прехода след 1989 г., като стъпва върху теорията за хегемонна мъжественост.

На база на единичния разказ на бай Георги 60-годишен пенсиониран миньор Даниела Колева (Колева 2015: 136-153) прави отличен анализ върху периода на социализма и мъжествеността през него. Фокусирайки се върху теорията на Бътлър за перформативността на пола и идеята на Connell за мъжествеността, статията възприема дискурсивен подход към анализа на живота на пенсионирания миньор. Статията разглежда два аспекта на разказа на бай Георги – работата му в мината (един от еталоните за мъжественост през периода на социализма) и отношенията в семейството му.

Илия Вълев обръща внимание на казармата през периода на социализма (Вълев 2016). Фокусът е върху различните събития, съпътстващи казармата: „военномедицинска комисия“, „новобранска вечер“, „общовойскови устави“, „войнишко другарство“, „гонене по устав и гонка на старите“.

¹ <https://kristenghodsee.com/podcast>

Джерълд Крийд е друг изследовател, обърнал внимание на мъжествеността през периода на прехода у нас (Creed 2012). Макар фокуса в книгата на Крийд да е маскарадът, основно място в нея също заемат мъжете, участващи в него и трансформациите в селото, и в мъжествеността. Чрез наблюдението си върху кукеруването Крийд анализира „новите мъжки идентичности” на прехода. Той проследява промените в ритуала, като например отказа за на мъжете кукери да влязат в женския образ на булката. Тук авторът предлага тезата, че подобни трансформации в ритуала са в следствие на модернизацията и навлизането на нови разбирания за половите роли.

Доста изследвания, макар да не използват методологията на половите изследвания, разглеждат теми, свързани с мъжеството и мъжете. Изследвания, свързани с мъжествеността през прехода се фокусират върху „мутрите”, които са и едни от най-характерните образи от периода. Самите „мутри“ са олицетворение на един от локалните модели за хегемонна мъжественост и трябва да спомена няколко от изследванията, посветени на тях (Мухарска 2010: 217-233). Върху култа към тях и отразяването им в медиите се фокусират изследванията на Петя Груева (Василева - Груева 2013: 26-43) и на Радост Иванова (Иванова 2002: 46-63). Бързият им възход е придружен в много от случаите и от преждевременна смърт, като често погребенията им пораждаат неистов медиен интерес (Васева 2005).

Мъжествеността и изследванията на половете са теми, радващи се на все повече научен интерес. Съвременето ни поставя пред все по-големи различия, а границите между половете стават все по-размити. Именно поради тази причина подобни изследвания допринасят за по-доброто разбиране на различията между нас, а често търсят и половите неравенства от близкото минало и настояще.

Библиография:

Васева, В. 2005 *Млади мъртви мъже (погребения на убити през последните 10 години)*. – В:Рискът от смъртта на Балканите и Европа. Сб. В. Търново: БДИ,.[Vaseva, V. 2005 *Mladi mŭrtvi mužhe (pogrebeniya na ubiti prez poslednite 10 godini)*. – V:Riskŭt ot smŭrtta na Balkanite i Evropa. Sb. V. Tŭrnovo: BDI.]

Василева - Груева, П. 2013 *Бяхме борци, сега вече сме бизнесмени – Медийните герои на прехода* – В: Преходът в България – памети и рефлексии. Съст. М. Груев, С., 26-43. [Vasileva - Grueva, P. 2013 *Vyakhme bortsii, sega veche sme biznesmeni – Mediinnye geroi na prekhoda* – V: Prekhodŭt v Bŭlgariya – pameti i refleksii. Sŭst. M. Gruev, S., 26-43.]

Велчева Н. 2011 *Традиции и иновации в живота на родопчанката в периода на преход (1938-1958)* – В: Пол и Преход 1938-1958, 122-142 [Velcheva N. 2011 *Traditsii i inovatsii v zhivota na rodopchankata v perioda na prekhod (1938-1958)* – V“ Pol i Prekhod 1938-1958, 122-142]

Вълев, И. 2016 *Младежки страсти, мъжки времена: етнокултурна характеристика на българската казарма през социализма*, Военно издателство [Vŭlev, I. 2016 *Mladezhki strasti, mŭzhki vremena: etnokulturna kharakteristika na bŭlgarskata kazarma prez sotsializma*, Voenno izdatelstvo]

Годси, К. 2019 *"Вторият свят, вторият пол", Изток Запад, София* [Godsi, K. 2019 *"Vtoriyat svyat, vtoriyat pol"*, Iztok Zapad, Sofiya]

Даскалова К. 2011 *Държавният феминизъм на държавния социализъм: contradiction in terminis?* – В Пол и Преход 1938-1958 330-339 [Daskalova K. 2011 *Dŭrzhavniyat feminizŭm na dŭrzhavniya sotsializŭm: contradiction in terminis?* – V Pol i Prekhod 1938-1958 330-339]

Даскалова, К. 2012 *Жени, пол и модернизация в България, 1878-1944*. София Университетско издателство „Св. Кл. Охридски“ [Daskalova, K. 2012 *Zheni, pol i modernizatsiya v Bŭlgariya, 1878-1944*. Sofiya Universitet·sko izdatelstvo „Sv. Kl.Okhridski“]

Иванова, Р. 2002 *Юнаци, борци, бодигардове, мутри... или героят от вестниците*. – В: Култура на кризата – криза в културата. С.: Проф. Марин Дринов, с. 47–63 [Ivanova, R. 2002 *Yunatsi, bortsii, bodigardove, mutri... ili geroyat ot vestnitsite*. – V: Kultura na krizata – kriza v kulturata. S.: Prof. Marin Drinov, s. 47–63]

Йорданова К. 2014 *Субкултура на Футболните запалнянковци в България (Края на ХХ – началото на ХIв.)* Дисертация за присъждане на научна и образователна степен-Доктор [Yordanova K. 2014 *Subculture of Football Fans in Bulgaria (End of XX - beginning of XI century)* Dissertation for awarding a scientific and educational degree-Doctor]

Касабова, А. 2004. *Представи за „мъжественост“ и „женственост“ по материали от българската преса (1990–2003)*. – В: Ю. Зомербауер (съст.). Категориите

мъжественост – женственост. Трансформации на един политически концепт. В. Търново: Вариант БГ, с. 25-46 [Kasabova, A. 2004. *Predstavi za „muzhestvenost“ i „zhenstvenost“ po materialy ot bulgarskata presa (1990–2003)*. – V: YU. Zomerbauer (süst.). *Kategoriite muzhestvenost – zhenstvenost. Transformatsii na edin politicheski kontsept*. V. Tŭrnovo: Variant BG, s. 25-46]

Касабова, А. 2005. *Феминизъм или женственост. Идеалът за успялата жена по материали от българската преса (1990–2003)*. – В: Р. Иванова (съст.). *Всекидневната култура на българите и сърбите в постсоциалистическия период*. София: ЕИМ-БАН, с. 133–141. [Kasabova, A. 2005. *Feminizŭm ili zhenstvenost. Idealŭt za uspyalata zhena po materialy ot bulgarskata presa (1990–2003)*. – V: R. Ivanova (süst.). *Vsekidnevната култура на българите i sŭrbite v post-sotsialisticheskiya period*. Sofiya: EIM-BAN, s. 133–141.]

Кирова, М. 1999 *Постфеминизмът – като липсва феминистична традиция* – В: Майки и Дъщери, София, Полис [Kirova Milena, 1999 *Postfeminizmut – като lipsva feministichna traditsiya* – V Maiki i Dŭshteri , Sofiya, Polis]

Колева, Д. 2015 „По сто кила мъже!“ *Конструирание на мъжественост в едно наративно интервю*. – В: Балканистичен Форум 1, 136-153 [Daniela Koleva 2015 „Po sto kila muzhe!“ *Konstruirane na muzhestvenost v edno narativno intervyyu*. – V Balkanistischen Forum 1, 136-153]

Лулева, А. 2000. *Брачният избор в автобиографичните разкази. Към социалното конструирание на категорията „пол“ в българското село през първата половина на ХХ век*. – В: *Жизненият цикъл. Доклади от българо-сръбска научна конференция 12-16 юни 2000 г.* София: ЕИМ-БАН, с. 65-73. [Luleva, A. 2000. *Brachniyat izbor v avtobiografichnite razkazi. Kŭm sotsialното konstruirane na kategoriyata „pol“ v bulgarskoto selo prez pŭrvata polovina na ХХ век*. – V: *Zhizneniyat tsikŭl. Dokladi ot bulgaro-srŭbska nauchna konferentsiya 12-16 yuni 2000 g.* Sofiya: EIM-BAN, s. 65-73.]

Лулева, А. 2003. „Женският въпрос“ *в социалистическа България – идеология, политика, реалност*. – В: *Социализмът: реалност и илюзии. Етнологични аспекти на всекидневната култура*. София: ЕИМ-БАН, с. 155-174. [Luleva, A. 2003. „Zhenskiyat vŭпрос“ *v sotsialisticheska Bŭlgariya – ideologiya, politika, realnost*. – V: *Sotsializmut: realnost i ilyuzii. Etnologichni aspekti na vsekidnevната култура*. Sofiya: EIM-BAN, s. 155-174.]

Лулева, А. 2006а. *Гендерный аспект постсоциалистической трансформации в Болгарии*. – *Восточноевропейские исследования*, № 3, с. 35-44. [Luleva, A. 2006a.

Gendernyy aspekt postsotsialisticheskoy transformatsii v Bolgarii. – Vostochnoyevropeyskiye issledovaniya, № 3, s. 35-44.]

Лулева, А. 2006б. *Памет за социализма и автобиографично разказване.* – В: Д. Радојичић (ред.). Свакодневна култура у постсоцијалистичком периоду. Београд: САНУ, с. 173-185.[Luleva, A. 2006b. *Pamet za socializma i avtobiografično razkazvane.* – V: D. Radojičić (red.). Svakodnevna kultura u postsocijalističkom periodu. Beograd: SANU, s. 173-185.]

Лулева, А. 2008. *Мъжественостите на прехода. Криза или преоткриване на патриархата.* – В: Културни паралели. Всекидневната култура в постсоциалистическия период. Съст. З. Дивац, Д. Радойчич. Белград: Етнографски институт САНУ, 25, с. 97–113.[Luleva, A. 2008. *Mūzhestvenostite na prekhoda. Kriza ili preotkrivane na patriarkhata.* – V: Kulturni paraleli. Vsekidnevната kultura v post-sotsialisticheskiya period. Sŭst. Z. Divats, D. Radoičich. Belgrad: Etnografski institut SANU, 25, s. 97–113.]

Лулева, А. 2013. *Увод.* – В: Лулева, А. (ред.). Българският ХХ в. Колективна памет и национална идентичност. София: ИК „Гутенберг“, с. 7-16. [Luleva, A. 2013. *Uvod.* – V: Luleva, A. (red.). Bŭlgarskiyat KHKH v. Kolektivna pamet i natsionalna identichnost. Sofiya: IK „Gutenberg“, s. 7-16.]

Лулева, А. 2018. *Мъже и мъжествености в постсоциалистическа България.* – Социологически проблеми, № 2, с. 590-604.[Luleva, A. 2018. *Mūzhe i mūzhestvenosti v post-sotsialisticheska Bŭlgariya.* – Sotsiologicheski problemi, № 2, s. 590-604.]

Марчева И. 2011 *За опекунското представителство на жените в България 1944-1958* – В: Пол и Преход 1938-1958; 203-222[Marcheva I. 2011 *Za opekunskoto predstavitelstvo na zhenite v Bŭlgariya 1944-1958* – V: Pol i Prekhod 1938-1958; 203-222]

Мухарска, Р. 2010. *Мутромъжественост и спорт.* – В: М. Кирова, К. Славова (ред.). Идентичности в преход: род, медии и популярна култура в България след 1989 г. София: Полис, с. 217-233. [Mukharska, R. 2010. *Mutromūzhestvenost i sport.* – V: M. Kirova, K. Slavova (red.). Identichnosti v prekhod: rod, medii i populyarna kultura v Bŭlgariya sled 1989 g. Sofiya: Polis, s. 217-233.]

Пачаманова И. 2010 *Жената и семейството в законите на социалистическа България.* – В: Ethnologia Academica, 5. Модерни и постмодерни етюди в етнологията и антропологията. Съст. В. Тепавичаров. С, 61-85.[Pachamanova I. 2010 *Zhenata i semeīstvoto*

v zakonite na sotsialisticheska Bŭlgariya. – V: Ethnologia Academica, 5. Moderni i postmoderni etyudi v etnologiyata i antropologiyata. Sŭst. V. Teravicharov. S, 61-85.]

Пачаманова И. 2015. *Предишният преход. Жената и семейството при социализма (заconi, държавна политика и теренно проучване от едно българско село).* София [Pachamanova I. 2015. *Predishniyat prekhod. Zhenata i semeĭstvoto pri sotsializma (zakoni, dŭrzhavna politika i terenno prouchvane ot edno bŭlgarsko selo).* Sofiya]

Рошкева Р. 2011 *Русенското женско движение в прехода* – В: Пол и Преход 1938-1958, 243-256 [Roshkeva R. 2011 *Rusenskoto zhensko dvizhenie v prekhoda* – V: Pol i Prekhod 1938-1958, 243-256]

Славова, К. 2018 *Феминистки разноречия* – В: Жените в българската литература и култура, ред. Л. Малинова, К. Йорданова, М. Димитрова Изток-Запад, 38-53стр. [Slavova, K. 2018 *Feministki raznorechiya* – V *Zhenite v bŭlgarskata literatura i kultura*, red. L. Malinova, K. Ŭordanova, M. Dimitrova Iztok-Zapad, 38-53str.]

Фройд, Зигмунд, 1999 *Психология на сексуалността*, София [Froïd, Zigmund, 1999 *Psikhologiya na seksualnostta*, Sofiya]

Янчева Я. 2011 *Жените в ТКЗС или как се реализира политиката за равенство между мъжете и жените в българското село* – В: Пол и Преход 1938-1958, 166-189 [Yancheva YA. 2011 *Zhenite v TKZS ili kak se realizira politikata za ravenstvo mezhdumŭzhete i zhenite v bŭlgarskoto selo* – V Pol i Prekhod 1938-1958, 166-189]

Adler, Alfred 1992 *Understanding Human Nature*, trans. Colin Brett. Oxford: Oneworld.

Butler, J. 1990 *Gender Trouble: Feminism and the Subversion of Identity*. Abingdon: Routledge.

Connell R. W, 1995 *Masculinities*. University of California Press

Connell R.W., 2005 *Masculinities*, 2nd edition, University of California Press, Berkeley,

Connell R.W., 2005 *James Messerschmidt, Rethinking hegemonic masculinities*, in GENDER & SOCIETY, Vol. 19 No. 6, December, p. 829-859.

Elliott, Karla Caring 2016 *Masculinities In Men and Masculinities* Volume 19 Issue 3, August

Gerald W. Creed. 2012. *Masquerade and postsocialism: ritual and cultural dispossession in Bulgaria* by The Journal of the Royal Anthropological Institute. 18.

Ghodsee K. 2005 *The Red Riviera: Gender, Tourism and Postsocialism on the Black Sea*, Duke University Press

Ghodsee K. 2010 *Lives in Eastern Europe: Gender, Ethnicity and the Transformation of Islam in Postsocialist Bulgaria*, Princeton University Press

Haywood, C. Johansson T. 2017 *Marginalized Masculinities: Contexts, Continuities and Change (Routledge Research in Gender and Society)* Routledge ISBN: 9780367459796

Hesselbart 1981 "An Evaluation of Sex Role Theories: the Clash Between Idealism and Reality", in NA - Advances in Consumer Research Volume 08

Howson, R. 2005. *Challenging hegemonic masculinity*. London: Routledge.

Hunter SC, Riggs DW, Augoustinos M. 2017 *Hegemonic masculinity versus a caring masculinity: Implications for understanding primary caregiving fathers*. Soc Personal Psychol Compass.;11, eds. Kent B. Monroe, Ann Arbor, MI : Association for Consumer Research, Pages: 570-575.

Iliia, I 2017 *Kristen Ghodsee, Muslim Lives in Eastern Europe: Gender, Ethnicity, and the Transformation of Islam in Postsocialist Bulgaria in Southeastern Europe* 41 (2017) 59-64

Jung, Carl G 1953 *The relations between the ego and the unconscious*. Collected Works, volume 7: Two Essays on Analytical Psychology. London: Routledge & Kegan Paul.

Jung, Carl G. 1982. *Aspects of the Feminine*. Princeton: Princeton University Press.

Kates, G. 1991 . *D'Eon returns to France: gender and power in 1777*.

Kideckel, D. 2008 *Getting by in Postsocialist Romania. Labor, the Body, and Working Class Culture*. Indiana University Press.

Kupers, T. A. 2005. *Toxic masculinity as a barrier to mental health treatment in prison*. Journal of Clinical Psychology 61 (6): 713-24.

Lemle, R., and Mishkind, M. E. 1989 . *Alcohol and masculinity*. Journal of Substance Abuse Treatment , 6, 213– 222.

Lusher, Dean and Garry Robins, 2009 *Hegemonic and Other Masculinities in Local Social Contexts in Men and Masculinities* 11

Miller, T. 2011. *Falling back into gender? Men's narratives and practices around first-time fatherhood*. Sociology, 45(6), 1094–1109.

Monaghan L. F., Robertson S. 2012 *Embodied heterosexual masculinities, part 1: Confluent intimacies, emotions and health*. Sociology Compass

Peralta, R. L. 2007 *College alcohol use and the embodiment of hegemonic masculinity among European American men.* Sex Roles, 56, 741– 756.

Pleck, Joseph H. 1976 *The male sex role: definitions, problems, and sources of change .* Journal of Social Issues.

Pleck, J. H., Sonenstein, F. L., & Ku, L. C. 1993. *Masculinity ideology and its correlates.* In S. Oskamp & M. Costanzo (Eds.), Gender issues in contemporary society. Newbury Park, CA: Sage, 6, 134-150

Susan Hesselbart 1981 ,*"An Evaluation of Sex Role Theories: the Clash Between Idealism and Reality"*, in NA - Advances in Consumer Research Volume 08, eds. Kent B. Monroe, Ann Arbor, MI : Association for Consumer Research, Pages: 570-575.

Walker GW. Disciplining 2006 *Protest Masculinity.* Men and Masculinities.:5-22.

Васил Балтаджиев е докторант в катедра етнология на Софийския университет с тема на докторската работа „Аспекти на всекидневие на мъжете в трудоспособна възраст в съвременното българско село“. От 2016 г. работи в Националния етнографски музей към Института за етнология и фолклористика с Етнографски музей (ИЕФЕМ) – БАН, София 1000, ул. „Московска“ ба. Научните му интереси са насочени към изучаване на: младежки субкултури, виртуални светове, мъжественост, поминъци, антропология на алкохола, музеология и има публикувани статии в тези сфери.

E-mail: vasilvb93@gmail.com